МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ТИМЧУК ЛЮДМИЛА ІВАНІВНА

УДК [378.013.83](477)«189/198»

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК АНДРАГОГІКИ ЯК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ОСВІТИ ДОРОСЛИХ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XIX – XX СТОЛІТТЯ)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Тернопіль – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Руснак Іван Степанович,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
професор кафедри педагогіки та психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Філіпчук Георгій Георгійович,
Національна академія педагогічних наук України,
член бюро Відділення професійної освіти і освіти дорослих;

доктор педагогічних наук, професор
Лук'янова Лариса Борисівна,
Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих
НАПН України, директор;

доктор педагогічних наук, професор
Десятов Тимофій Михайлович,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
завідувач кафедри загальної педагогіки і психології.

Захист відбудеться 18 березня 2016 року о 10^{00} годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

З дисертацією можна ознайомитись на сайті http://www.tnpu.edu.ua та в науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розісланий 16 лютого 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасне українське суспільство перебуває під впливом потужних глобалізаційних процесів, переосмислення ціннісних орієнтирів і стратегій поведінки людей, що вимагає від кожного різноманітної і багаторівневої підготовки, яка дає можливість з мінімальними втратами адаптуватися до швидких змін у суспільно-політичному, економічному та культурному житті.

Нові виклики потребують адекватної модернізації освітньої системи як провідного чинника соціокультурного відтворення, успішної життєдіяльності людини, її подальшого вдосконалення. Важливого значення набуває освіта дорослих, що в міжнародній термінології визначається як органічна складова неперервної освіти, покликана розширювати можливості для ціложиттєвого навчання людини й створювати умови для її постійного самовдосконалення та оволодіння комплексом знань і умінь, необхідних для активної творчої життєвої позиції, вираженої в ефективній професійній і суспільній діяльності.

Забезпечення доступності та безперервності освіти протягом усього життя визнано одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики, окреслених Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, що активізувало процеси творення української моделі освіти дорослих. Її теоретичним фундаментом є андрагогіка – наукова дисципліна у сфері освіти, яка обґрунтовує специфічні підходи до організації навчання дорослих.

В Україні останніми роками активізувалися різнопланові наукові розробки проблем навчання дорослих, представлені в працях провідних учених: філософські й теоретико-методологічні основи освіти дорослих у системі неперервної освіти (В. Андрущенко, С. Архипова, І. Бех, С. Болтівець, І. Зязюн, В. Кремень, В. Луговий, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, С. Сисоєва, Л. Сігаєва, М. Солдатенко, Л. Сущенко, Г. Філіпчук); андрагогічні основи післядипломної професійної освіти (В. Аніщенко, Н. Бібік, І. Воротникова, Г. Гребенюк, І. Дмитренко, М. Лапенок, Л. Набока, В. Олійник, Н. Протасова, В. Пуцов); особливості і технології навчання дорослої людини (С. Архипова, О. Вербицький, Т. Григор'єва); порівняльна андрагогіка й компаративістські дослідження (Д. Антонова, Н. Бідюк, М. Борисова, В. Давидова, Т. Десятов, Т. Зотова, С. Коваленко, О. Огієнко, І. Сагун, А. Сбруєва, О. Сухомлинська, І. Фольварочний, О. Хахубія, Н. Шугалій).

Важливим аспектом національного гуманітарного знання є історія андрагогіки, у якій зберігається велика кількість цінних і перевірених часом ініціатив у сфері навчання дорослих. Питання історії освіти дорослих в Україні стали предметом дисертаційних досліджень Л. Вовк, І. Воробець, Н. Коляди, О. Мартіросян, Н. Побірченко, Є. Поточни, Л. Сігаєвої, Л. Шинкаренко; окремі її аспекти висвітлюються в наукових публікаціях О. Аніщенко, О. Барабаш, Л. Березівської, Д. Герцюка, З. Гіптерс, В. Гололобова, С. Дмитренко, Т. Завгородньої, В. Звоздецької,

О. Ковальчук, Л. Лук'янової, Г. Лях, З. Нагачевської, І. Руснака, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, Н. Чепурної, С. Черкасової та ін.

Узагальнення наявних історико-педагогічних розвідок окреслює масштабність і багатогранність освіти дорослих як соціокультурного явища й практики громадського просвітництва. Основна увага дослідників звернена на організацію та аналіз емпіричних показників функціонування галузі, у контексті яких фрагментарно аналізуються окремі питання теорії й методики навчання дорослих. Однак наразі відсутнє дослідження, яке б системно висвітлювало проблеми розвитку освіти дорослих в Україні як галузі науково-теоретичних розробок, її оформлення в наукову дисципліну андрагогіку.

Традиційно виникнення цієї науки пов'язують з іменами зарубіжних дослідників М. Ноулза, Е. Торндайка, П. Джарвіса, Р. Сміта та ін., які в 1950-1960-х рр. розпочали фундаментальні дослідження проблеми навчання людини в дорослому віці. Проте вивчення означеного питання в історико-педагогічному аспекті виявило, що вже наприкінці XIX ст. у вітчизняній педагогіці започатковано андрагогічні дослідження, які тривають і до сьогодні. Аналіз праць та практичної діяльності видатних педагогів: Х. Алчевської, М. Галущинського, Є. Мединського, М. Корфа, С. Русової, С. Сірополка, Я. Чепіги, І. Ющищина та багатьох інших – виявляє переконливі факти першості українців у розвитку теорії і практики навчання дорослих. Тому важливо об'єктивно осмислити надбання минулих епох як доповнення до національної історії освіти дорослих та андрагогіки, що уможливить максимальне використання прогресивних ідей для розвитку сучасної андрагогіки та їх інтегрування в систему неперервної освіти.

Вивчення історії андрагогіки в Україні дасть змогу не тільки оцінити досягнення у цій галузі, але й допоможе розв'язати низку суперечностей, характерних для розвитку сучасної андрагогічної науки, зокрема між:

– зростанням потреби в розбудові системи освіти дорослих в Україні та невизначеністю державної політики щодо її інституціалізації;

– активним розвитком організаційних форм і видів освіти дорослих та фрагментарним рівнем їх науково-теоретичного обґрунтування, навчально-методичного і кадрового забезпечення;

– визнанням значущості освіти для людини в дорослому віці та недостатнім рівнем функціонування сфери освітніх послуг, її популяризації й розробки механізмів залучення до неї дорослих;

– незначним рівнем обізнаності педагогів-практиків зі здобутками андрагогіки та доцільністю їх інтеграції у зміст підготовки майбутніх фахівців педагогічної галузі і творчого використання історичного досвіду в сучасній освітній практиці.

Отже, відсутність цілісного історико-педагогічного аналізу розвитку теорії і практики освіти дорослих в Україні, об'єктивні потреби й перспективи творення національної системи освіти

дорослих і розвитку андрагогіки на сучасному етапі зумовили вибір теми дослідження **«Становлення та розвиток андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих в Україні (кінець XIX-XX століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження є складовою науково-дослідної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, яку виконують кафедра педагогіки та методики початкової освіти (тема «Розвиток системи неперервної освіти в контексті суспільних трансформацій XXI століття», № 0111U001291) та кафедра загальної та соціальної педагогіки (тема «Історичний досвід, стан та перспективи підготовки соціально-педагогічних кадрів до роботи з різними соціальними групами», № 0111U001160).

Тему дисертації затверджено вченою радою Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 9 від 27 листопада 2008 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 4 від 29 квітня 2014 р.).

Об'єкт дослідження: освіта дорослих в Україні.

Предмет дослідження: становлення та розвиток андрагогічної теорії і практики в Україні (кінець XIX-XX століття).

Мета дослідження – здійснити цілісний і системний аналіз становлення та розвитку андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих в Україні наприкінці XIX – упродовж XX століття для використання позитивного історичного досвіду в сучасній андрагогіці.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Здійснити історіографічний та теоретичний аналіз досліджуваної проблеми.

2. Теоретично обґрунтувати періодизацію розвитку андрагогіки в Україні й розкрити сутність досліджуваного феномена на кожному історичному етапі.

3. Виявити структурні трансформації системи освіти дорослих в Україні та рівень її науково-теоретичного забезпечення в різні періоди.

4. Дослідити ґенезу дидактики дорослих, еволюцію наукових підходів до конструювання змісту, організаційних форм і методів освіти дорослих.

5. Вивчити й узагальнити історичний досвід підготовки фахівців для освіти дорослих в Україні.

6. Виявити можливості екстраполяції досягнень теорії і практики освіти дорослих у сучасну андрагогіку й практику неперервної освіти.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1890-ті рр. – 1990-ті рр. Визначення нижньої межі пов'язане з фактами першого використання в педагогічних колах, науковій та публіцистичній літературі терміна «позашкільна освіта», яким позначали сукупність видів просвітницької

діяльності, спрямованих на широкі верстви дорослого населення (1894 р. – доповідь Г. Фальборка «Позашкільна освіта» на засіданні Петербурзького комітету грамотності; грудень 1895 р. – вживання аналогічного терміна зафіксовано в протоколах 2-го з'їзду діячів технічної і професійної освіти, у якому взяли участь відомі тогочасні педагоги Я. Абрамов, Х. Алчевська, В. Вахтеров та ін.). Із появою узагальнюючого терміна з'являються й перші спроби наукової рефлексії питань навчання і виховання дорослого населення, чому передувала започаткована ще в середині XIX ст. діяльність освітніх інституцій для дорослих – недільних шкіл, читалень, бібліотек, вечірніх і повторних шкіл, розгортання яких відбувалося в контексті активізації на українських територіях громадсько-просвітницького руху.

Верхня межа дослідження – 1990-ті роки, коли розпад СРСР детермінував різкі суспільні трансформації, що спричинили кардинальні зміни й у сфері освіти дорослих (різке згасання з подальшим поступовим відродженням у контексті сучасних освітніх і наукових тенденцій).

Територіальні межі дослідження відповідають адміністративно-територіальній приналежності українських земель у визначений хронологічний період. Тому розвиток теорії і практики освіти дорослих розглядаємо в межах Центральної, Південної, Східної України, тобто Наддніпрянської України, що спочатку входила до складу Російської імперії, згодом – до Української Народної Республіки, а потім у статусі УСРР (з 1937 р. – УРСР) увійшла до СРСР і перебувала в його складі до 1991 р.

Концепція дослідження полягає в реконструкції історії андрагогіки в Україні як цілісного феномена, якому властиві поетапність, глибина й широкий спектр наукових пошуків та узагальнень.

Вихідним у дослідженні є розуміння освіти дорослих як багатогранного і поліфункціонального соціокультурного, педагогічного й історичного феномена, розвиток якого зумовив становлення андрагогіки – науки про освіту дорослих. Ґенезу андрагогіки розглядаємо в тісному взаємозв'язку із суспільно-політичним і соціально-економічним розвитком країни впродовж досліджуваного періоду. Масштабність наукових досліджень з андрагогіки визначаємо на основі аналізу педагогічних детермінант (цілей, змісту, форм і методів навчання дорослих), їх відображення й регулювання в нормативно-правових документах та висвітлення в науковій і навчально-методичній літературі.

Логіка дослідження окреслюється характером розгортання системотвірних процесів в освіті дорослих на рівні структури, змісту, організаційних форм, методів навчання та їх науково-теоретичного обґрунтування.

Наскрізною ідеєю дослідження є теза про неперервність розвитку андрагогіки в Україні, починаючи з кінця XIX століття і до нині. На основі узагальнення історичних фактів і наукового доробку стверджуємо, що, попри різні назви, у вітчизняній науці впродовж столітнього періоду

здійснювалася всебічна розробка проблем навчання людини в дорослому віці й, відповідно, розвивалася андрагогіка. Цей процес мав діалектичний характер, був динамічним і неоднорідним за змістом. У ньому реалізувалися різні цілі й завдання, застосовувалися різноманітні організаційні форми і методи, які змінювалися або зникали чи виникали нові. Вивчення досліджуваних явищ в історичній ретроспективі розглядаємо важливим підґрунтям для прогностичних висновків щодо розвитку освіти дорослих на сучасному етапі та в майбутньому.

Методологічну основу дослідження становлять загальні положення теорії пізнання та діалектичного розуміння суті історико-педагогічного процесу; системний підхід до вивчення педагогічних явищ; загальнофілософські положення про взаємозв'язок та взаємозумовленість явищ у суспільстві.

На основі конкретно-історичного підходу здійснено аналіз виникнення і розвитку андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих у конкретних економічних та культурно-історичних умовах. З позицій проблемно-хронологічного підходу зосереджено увагу на порівняльному аналізові розвитку теоретичних засад андрагогіки і практики навчання дорослих у різні історичні періоди, виявлено їх еволюційність, наступність та системність. Системно-синергетичний підхід забезпечив розуміння освіти дорослих як багатофункціональної, самостійної, складної, адаптивної, саморозвивальної системи, яка має свої функції, зміст, форми та методи, якій властиві динамічність розвитку і функціонування, що засвідчує її унікальність та своєрідність.

Науковий пошук здійснювався на принципах об'єктивності, історизму, детермінізму, науковості й системності.

Методи дослідження. Відповідно до завдань використано комплекс *методів* дослідження: *загальнонаукові*: історичний, логічний, наукової класифікації, теоретичного аналізу й синтезу (для аналітичної обробки джерел дослідження та обґрунтування його теоретико-методологічних основ); *загальні історико-педагогічні:* історико-структурний (для характеристики освіти дорослих як складного системного соціально-педагогічного явища), історико-генетичний (для визначення чинників становлення і розвитку освіти дорослих в Україні), історико-компаративістський (для порівняння теоретичних засад освіти дорослих на всіх етапах її розвитку), історико-типологічний (для виявлення типології організаційних форм освіти дорослих); *спеціально-історичні*, які використовуються в історико-педагогічних дослідженнях: синхронний (для аналізу особливостей розвитку теорії і практики освіти дорослих одночасно в різних регіонах України), проблемно-хронологічний, метод періодизації (для обґрунтування періодизації розвитку андрагогіки), метод історичного моделювання (для аналізу структурної моделі системи освіти дорослих); *часткові історико-педагогічні:* монографічний, біографічний (для вивчення еволюції поглядів окремих діячів на питання освіти дорослих), парадигмальний (для відстеження змін у змісті, формах,

методах освіти дорослих у рамках загальних політичних, соціальних, педагогічних, освітніх парадигм).

Джерельну базу дослідження становлять: 1) педагогічна література досліджуваного періоду з питань освіти дорослих – праці українських, російських педагогів, учених радянського періоду (Я. Абрамова, Х. Алчевської, В. Вахтерова, Е. Вахтерової, Є. Звягинцева, М. Корфа, Є. Мединського, С. Миропольського, М. Пирогова, К. Ушинського; М. Галущинського, І. Зайделя, Н. Крупської, П. Осадчого, Ф. Павлова, К. Попова, І. Ребельського, Я. Ряппо, І. Сотникова, А. Фільштинського, Я. Чепіги; Т. Браже, С. Вершловського, А. Даринського, Л. Лесохіної та ін.); 2) навчальні програми, підручники й посібники для дорослих (Х. Алчевська, М. Байрак, І. Бойків, Б. Грінченко, М. Гатцук, І. Деркач, Г. Іваниця, О. Кониський, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Лубенець, Н. Малеча, А. Плаксин, В. Помагайба, О. Потебня, С. Русова, М. Салтикова, О. Стронін, О. Стоянов, М. Чалий, Я. Чепіга, Т. Шевченко, К. Шейковський та ін.); 3) законодавчі й нормативні документи урядів Російської імперії, УНР, СРСР, УРСР, незалежної України; 4) архівні документи із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. 166), Центрального державного історичного архіву України (ф. 442, ф. 707), Державного архіву Волинської області (ф. 3), Центрального державного архіву Дніпропетровської області (ф. р. 2580), Державного архіву Харківської області (ф. р. 820); 5) періодичні видання – фахові журнали та матеріали педагогічної преси («Внешкольное образование», «Коммунистическое просвещение», «Знамя рабфаковца», «Геть неписьменність», «Шлях освіти», «Еженедельник Наркомпроса», «Путь просвещения», «Радянська освіта», «Червоний шлях», «Советская педагогика», «Робітнича освіта», «Радянська школа», «Вечерняя школа» та ін.); 6) монографії, дисертаційні дослідження, наукові публікації з історії освіти дорослих (Л. Вовк, І. Воробець, В. Гололобов, П. Горностаєв, І. Дронов, С. Змеєв, В. Ковальчук, Н. Коляда, О. Мартіросян, М. Мухін, І. Наумченко, Я. Петрова, В. Подобєд, М. Попинова, Є. Поточни, Л. Сігаєва, Є. Тонконога, Л. Шинкаренко, А. Шпортенко); 7) сучасна навчальна література з андрагогіки (С. Архипова, С. Вершловський, С. Гончаренко, С. Змєєв, В. Кремень, І. Колесникова, О. Кукуєв, Ю. Кулюткін, Л. Лук'янова, М. Ноулз, Е. Топоркова, Л. Турос); 8) міжнародні нормативно-правові документи з питань розвитку освіти дорослих (матеріали ЮНЕСКО, резолюції, доповіді, рекомендації, декларації тощо).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– здійснено цілісний і системний аналіз становлення та розвитку андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих в Україні в кінці XIX-XX ст.;

– обґрунтовано періодизацію розвитку андрагогіки в Україні (1850-ті рр. – 1917 р. – зародження теорії і практики навчання дорослих у контексті розвитку освіти дорослих як форми суспільно-просвітницького руху й позашкільної освіти; 1918-1940-і рр. – формування наукових

основ навчання дорослих у системі ліквідації неписьменності й політосвіти; 1950-1980-ті рр. – наукова розробка андрагогічних проблем у форматі радянської концепції педагогіки дорослих; 90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст. – розвиток андрагогіки як науки, навчального предмета, соціальної практики);

– виявлено системотвірні процеси в освіті дорослих, простежено динаміку функціонування та структурні трансформації системи освіти дорослих з кінця XIX – упродовж XX ст. (висвітлено діяльність закладів формальної і неформальної освіти дорослих, простежено взаємозв'язки між ними на рівні організаційних засад і змісту освіти; охарактеризовано принципи, орієнтовані на врахування особливостей контингенту дорослих учнів: добровільність навчання, варіативність і гнучкість програм і термінів, диверсифікація і полісуб'єктність (різноманітність типів і видів навчальних закладів, освітніх установ, формування освітніх пропозицій з урахуванням потреб і можливостей різних категорій дорослих, режиму їх трудової діяльності тощо); виявлено співвідношення між державним регулюванням і науковим обґрунтуванням основних засад функціонування системи освіти дорослих у різні періоди, констатовано тенденцію до посилення науково-педагогічних акцентів в означеному питанні);

– досліджено ґенезу дидактики дорослих і обґрунтовано еволюцію науково-теоретичних підходів до конструювання змісту, організаційних форм і методів навчання дорослих (охарактеризовано навчальні програми різних рівнів; визначено поліфункціональність змісту освіти дорослих як її провідну тенденцію; простежено етапність і причинність змін у змісті освіти, їх детермінованість суспільно-політичними, соціокультурними та освітніми явищами; виявлено стійкі процеси розвитку організаційних форм і методів навчання дорослих, заснованих на врахуванні специфіки контингенту й орієнтованих на підвищення самодіяльності й активності дорослих учнів);

– вивчено та узагальнено історичний досвід підготовки фахівців для освіти дорослих (обґрунтовано еволюційні процеси в розвитку системи професійної підготовки фахівців для освіти дорослих; охарактеризовано форми підготовки і підвищення кваліфікації вчителів дорослих у різні періоди; проаналізовано навчальні програми для професійної підготовки кадрів для освіти дорослих; конкретизовано вимоги до їх професійних і особистісних якостей; відображено рівень наукової розробки питань професійної підготовки вчителів дорослих).

Удосконалено і розширено історіографію проблеми освіти дорослих в Україні в досліджуваних хронологічних межах; *уточнено* історичні факти розвитку освіти дорослих як галузі наукового знання, складової неперервної освіти та соціального інституту.

Подальшого розвитку набули положення щодо доцільності історико-педагогічного вивчення досвіду освіти дорослих в Україні на різних етапах розвитку й можливостей екстраполяції його ідей в сучасну андрагогіку.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження використані в розв'язанні теоретичних і практичних завдань професійної підготовки педагогічних працівників.

Систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал, джерельна база дослідження покладені в основу підготовленого автором навчального посібника «Основи андрагогіки», а також збагатили зміст навчальних курсів «Основи андрагогіки», «Історія педагогіки», «Історія соціальної педагогіки», «Історія соціальної роботи», «Теорія та технології соціально-педагогічної роботи». Вони можуть бути використані при підготовці навчально-методичного забезпечення цих дисциплін та подальших наукових розвідок з історії педагогіки, андрагогіки та соціальної педагогіки.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (довідка № 17/15-2221 від 26.06.2015 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 374 від 30.06.2015 р.), Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (довідка № 2/4-823 від 02.07.2015 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка (довідка № 1276 від 07.07.2015 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. Макаренка (довідка № 1132 від 13.07.2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднено в доповідях на наукових конференціях різного рівня – *міжнародних:* «Pomoc społeczna odpowiedzia na problemy społeczne?» (Радом, Польща, 2009), «Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки (XIX-XXI ст.). Діяльність громадських й культурно-освітніх товариств як чинник розвитку українського й польського шкільництва» (Львів, 2011), «Історичний досвід, стан та перспективи підготовки педагогічних і соціально-педагогічних кадрів до роботи з різними соціальними групами» (Чернівці, 2011), «Розвиток особистості та професіоналізму фахівця в системі неперервної освіти в контексті викликів XXI століття» (Чернівці, 2011), «Особистість у просторі культури» (Севастополь, 2012), «Етнопедагогіка: діалог культур» (Хмельницький-Івано-Франківськ, 2012), «Naukowa przestrzen Europy-2013» (Перемишль, Польща, 2013), «Aktywizacja seniorów – między powinnością a profesją – kształcenie i działanie» (Кельце, Польща, 2013), «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2013), Психолого-педагогічні Челпанівські читання (Київ, 2013), «Соціальна політика: концепції, технології, перспективи» (Київ, 2013), «Соціальна педагогіка: наука, професія, діяльність (здобутки двох десятиріч)» (Київ-Івано-Франківськ, 2013), «Rezistenţa la educaţie: Soluţii şi perspective» (Бельци, Молдова, 2014), «Здоров'я, освіта, наука та самореалізація молоді» (Чернівці, 2014), «Освіта дорослих в Польщі й в Україні у XIX-XXI століттях» (Вроцлав, Польща, 2014), «Pedagogy and Psychology In an Era of Increasing Flow of Information-2015» (Будапешт, Угорщина, 2015), «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін» (Суми, 2015), «Соціальна робота як

правозахисна професія» (Чернівці, 2015), «Актуальні проблеми та перспективи підготовки фахівців дошкільної освіти в умовах інтеграції України в освітній європейський простір» (Чернівці-Сучава, 2015); *всеукраїнських:* «Методика розвитку і саморозвитку педагогічної майстерності педагогів технічних вищих навчальних закладів України» (Івано-Франківськ, 2009), «Сучасна профільна освіта: традиції та інновації» (Чернівці, 2012), «Підготовка молоді до сімейного життя: проблеми і перспективи» (Івано-Франківськ, 2011), «Проблеми післядипломної освіти педагогів: реалізація компетентнісної парадигми в освіті як основа суспільного розвитку» (Ужгород, 2014).

Публікації. Результати дослідження відображено в 46 одноосібних публікаціях, з яких: 1 монографія, 1 навчальний посібник, 24 наукові статті у фахових виданнях України, 6 – у періодичних наукових виданнях зарубіжних країн, 14 публікацій в інших наукових виданнях і матеріалах конференцій.

Кандидатську дисертацію на тему «Організаційно-педагогічні засади розвитку української освіти дорослих на Буковині (1869-1940)» захищено в 2005 р. зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки; її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел (700 найменувань) та 15 додатків. Основний текст дисертації викладено на 396 сторінках, повний обсяг роботи становить 496 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; вказано на її зв’язок із науковими програмами; визначено мету, завдання, об’єкт, предмет і методи дослідження, встановлено його хронологічні та територіальні межі; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано відомості про їх апробацію та впровадження, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Історія андрагогіки в Україні як напрям наукового дослідження»** здійснено історіографічний аналіз досліджуваної проблеми; розкрито теоретико-методологічні основи андрагогіки як теорії і практики навчання дорослих; обґрунтовано й схарактеризовано періодизацію розвитку андрагогіки в Україні.

Питання і проблеми історії освіти дорослих у різні часи, у різній мірі й з різних аспектів викликали інтерес теоретиків і практиків, що підтвердив здійснений історіографічний аналіз наукової літератури, об’єднаної в такі групи: 1) дисертаційні роботи з історії освіти дорослих сучасних українських учених (Л. Вовк, І. Воробець, О. Мартіросян, Л. Сігаєва, Л. Шинкаренко), російських дослідників (С. Змеєв, Я. Петрова, В. Подобєд, М. Попинова, Є. Тонконога),

радянських науковців (П. Горностаєв, І. Дронов, І. Наумченко, Я. Трепалін, А. Шпортенко); 2) дослідження з історії просвітницького руху в Україні (Л. Березівська, Г. Білавич, Д. Герцюк, С. Дмитренко, Н. Коляда, Н. Побірченко, С. Черкасова) та персоналістичного напряму (Г. Груць, О. Джус, В. Ковальчук, О. Мазуркевич, М. Мухін, О. Попельнюх та ін.); 3) наукові розвідки з історії ліквідації неписьменності (В. Гололобов, О. Данильченко, О. Мовчан).

Аналіз їх змісту засвідчує наявність у вітчизняній історії такого феномена, як освіта дорослих. Очевидним є і те, що в працях названих авторів не простежується використання самого поняття «андрагогіка», і водночас майже всі дослідники, висвітлюючи історію освіти дорослих (чи в контексті громадського руху, чи крізь призму діяльності недільних шкіл, розвитку навчання без відриву від виробництва тощо), не оминають питань теорії і практики навчання людини в дорослому віці.

Концептуальною основою вивчення історії андрагогіки в Україні стало розкриття її теоретико-методологічних засад як теорії і практики навчання дорослих. Простеживши походження поняття «андрагогіка» та підходи до його трактування дослідниками різних часів (С. Архипова, Т. Василькова, С. Вершловський, М. Галущинський, С. Гончаренко, М. Громкова, С. Змеєв, Ю. Калиновський, А. Капп, І. Колесникова, В. Кремень, О. Кукуєв, Ю. Кулюткін, Т. Ломтєва, Є. Мединський, М. Ноулз, М. Олесницький, Х. Радлінська, Б. Самолочев, Л. Турос, Ф. Урбанчик, І. Ющишин) розглядаємо андрагогіку як самостійну галузь педагогіки, що вивчає теоретичні й практичні проблеми освіти дорослих у системі неперервної освіти з урахуванням їх вікових, особистісних, соціальних та інших особливостей. Андрагогіка досліджує широкий діапазон проблем, зокрема: навчання і викладання як допомога дорослій людині в самореалізації; мотиви, завдання, цілі й зміст життя в дорослому віці; професіоналізація – освіта та підвищення освіти андрагогів.

З'ясовано, що термін «андрагогіка» використовується поряд із термінами «педагогіка дорослих», «теорія освіти дорослих», «теорія навчання дорослих». Вживання тих чи інших термінів та їх трактування мали конкретно-історичну зумовленість, що вдалося простежити крізь періодизацію історії андрагогіки в Україні.

З урахуванням відомих в історії педагогіки та історії андрагогіки підходів до періодизації, представлених у працях українських учених (Л. Вовк, І. Воробець, Л. Лук'янова, О. Мартіросян, Л. Сігаєва, М. Скрипник, О. Сухомлинська, Л. Шинкаренко) та російських науковців (С. Змеєєв, І. Колесникова, О. Марон), розроблена авторська періодизація історії андрагогіки в Україні. У її основу покладено аналіз масштабності дослідницьких проектів у галузі теорії і практики навчання дорослих у контексті соціокультурних, соціально-економічних та суспільно-політичних чинників, пануючих ідеологічних концепцій та педагогічних детермінант. Таким чином, в історії андрагогіки в Україні виокремлюємо чотири періоди.

Перший – 1850-ті-1917 рр. – зародження теорії і практики навчання дорослих у контексті розвитку освіти дорослих як форми суспільно-просвітницького руху і позашкільної освіти. Різноманітність і масштабність подій в означений період дають змогу виокремити в ньому два етапи. Перший тривав з кінця 50-х рр. до середини 90-х рр. XIX ст. й характеризувався процесами зародження практики освіти дорослих у контексті і формі суспільно-просвітницького руху (навчання дорослих у недільних школах, школах повторного навчання, читальнях; проведення публічних лекцій для народу тощо). Другий етап – 1895-1917 рр. – позначений спробами теоретичних узагальнень і формування перших андрагогічних ідей, закумульованих у трактуванні поняття «позашкільна освіта». Наукове осмислення питань навчання дорослих відбувалося в нерозривному зв'язку з кількісним зростанням і розширенням спектра діяльності мережі закладів для дорослих.

Другий період – 1918-1940-і рр. – формування наукових основ навчання дорослих у системі ліквідації неписьменності й політосвіти. Кардинальні зміни в суспільно-політичному житті України, спричинені подіями 1917-1918-х рр. (повалення самодержавства в Росії, утворення УНР та ін.), позначилися і на розвитку освіти дорослих. Попри те, що в перші роки продовжували діяти школи для дорослих, які сформувалися ще в попередні десятиліття, у нових умовах вони або переформатовувалися, або замінялися принципово новими. Визначальний вплив на їх діяльність мав курс більшовицького уряду на політизацію усіх сфер життя, у тому числі й освіти. У результаті вся діяльність, спрямована на освіту широких верств населення, у понятійному відношенні позначалася термінами «культурно-освітня робота» та «політико-освітня робота». Реалізація у 1920-х рр. масштабної культурно-освітньої кампанії з ліквідації неписьменності передбачала створення широкої мережі навчальних закладів «системи лікнепу» (школи грамоти або лікнепи, школи для малописьменних, гуртки індивідуально-групового навчання та недільні школи), у яких відбувалося навчання насамперед дорослого населення. Крім того, запроваджувалися й інші типи освітніх закладів для робітників і селян (вечірні робітничі та селянські університети, робітфаки тощо). У зв'язку з цим виникала об'єктивна необхідність розвитку теорії і методики навчання дорослих, які набували статусу офіційної сфери педагогічних досліджень. Теоретична розробка проблем освіти дорослих у СРСР в основному координувалася Головним політико-освітним комітетом, який організовував з'їзди, конференції, наради, започаткував періодичні видання із проблем педагогіки дорослих. Незважаючи на тотальну політизацію, визначалась загальна стратегія в теорії освіти дорослих, досліджувалися питання дидактики дорослих, виховання у процесі навчання, побудови системи освіти дорослих, обґрунтування типів закладів тощо.

Дослідження в галузі навчання дорослих перейшли на новий рівень у 1950-1980-ті рр., які визначено як третій період – період наукової розробки андрагогічних проблем у форматі

радянської концепції педагогіки дорослих. Тут виокремлено два етапи: 1950-1960-ті та 1970-1980-ті рр. Якісні характеристики в розвитку теорії і практики навчання дорослих упродовж першого етапу обґрунтовано необхідністю відновлення зруйнованого війною господарства, темпами розвитку виробництва, науково-технічного прогресу. Це актуалізувало потребу навчання молоді й дорослих без відриву від виробництва і, відповідно, швидкий розвиток вечірньої та заочної форм навчання, що забезпечувався ґрунтовним науковим супроводом науково-дослідних інститутів вечірніх (змінних) і заочних середніх загальноосвітніх шкіл. У 1970-1980-ті рр. відбувається розширення проблематики досліджень – питання теорії і практики навчання працюючої молоді і дорослих починають вивчатися на засадах концепції безперервної освіти. Провідним центром теоретичних розробок стає Науково-дослідний інститут безперервної освіти дорослих АПН СРСР.

Теоретичні здобутки в галузі навчання дорослих, напрацьовані впродовж усіх періодів, стали вагомим підґрунтям для четвертого, якісно нового періоду в історії андрагогіки, який розпочався на початку 1990-х рр. на теренах пострадянського простору. Поява великої кількості наукових праць з андрагогіки, запровадження її як навчальної дисципліни у ВНЗ, визнання і практична реалізація потенціалу освіти дорослих як фактора стабілізації соціальної ситуації в суспільстві, розширення міжнародної співпраці в цій галузі вказують на виразні перспективи андрагогіки в Україні.

У другому розділі **«Проблеми навчання дорослих у концепції позашкільної освіти (кінець XIX – початок XX століття)»** висвітлено андрагогічні ідеї в теорії позашкільної освіти; охарактеризовано організаційно-педагогічні засади функціонування закладів дорослих у системі позашкільної освіти; розкрито підходи до визначення змісту освіти дорослих, організаційних форм і методів навчання, розробки навчально-методичної літератури для дорослих.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що процеси активізації громадсько-просвітницького руху в українській історії другої половини XIX ст. сприяли розгортанню мережі освітніх інституцій для дорослих – недільних і повторних шкіл, читалень, бібліотек, народних університетів. Їх діяльність потребувала теоретичного осмислення і розробки, що зумовило формування перших педагогічних ідей та концепцій у цій галузі. З’ясовано, що на початкових етапах не було єдиних понять і термінів, які б позначали як категоріальний апарат освіти дорослих, так і саму галузь освітньої діяльності. Описувані явища зазвичай ідентифікувалися як «просвітницька діяльність», «поширення грамотності серед народу», «недільний рух», «народна просвіта» та ін.

Суттєві зміни відбулися в другій половині 1890-х рр., коли в науковий ужиток входить поняття «позашкільна освіта» у значенні сукупності усіх видів просвітницької діяльності серед дорослих. Аналіз праць педагогів кінця XIX –початку XX ст. (Я. Абрамов, Х. Алчевська, В. Вахтеров, О. Гермоніус, Є. Мединський, С. Сірополко, Г. Фальборк, В. Чарнолуський, ін.)

підтверджує, що в контексті теоретичного осмислення феномена позашкільної освіти розвивалася й теорія освіти і навчання дорослих: визначається актуальність виду педагогічної діяльності, орієнтованої в основному на доросле населення; обґрунтовуються відмінності навчання дорослих від шкільного навчання; формулюються основоположні ідеї позашкільної освіти як теорії і практики освітньої діяльності серед дорослого населення; виділяються організаційні й наукові проблеми; здійснюється пошук оптимальних форм і методів роботи.

Мету позашкільної освіти дослідники вбачали у всебічному розвитку особистості протягом усього її життя. Серед принципів позашкільної освіти декларувалися такі: свобода, рівноправність і доступність, індивідуальний характер і самодіяльність особистості, опора на самоосвіту як основу культурного розвитку й саморозвитку особистості дорослого.

Формами реалізації позашкільної освіти визначено: школи для дорослих, заклади для задоволення потреби в читанні (бібліотеки, суспільні видання, книги), заклади для поширення серед населення наукових і спеціальних знань (курси, лекції, читання), громадське дозвілля (театр, розваги), музеї, картинні галереї, народні будинки, самоосвіту.

Теоретичне обґрунтування та узагальнення організаційно-педагогічних засад діяльності різних форм (типів) закладів для навчання дорослих знайшло відображення в працях Я. Абрамова, Х. Алчевської, В. Вахтерова, Е. Вахтерової, В. Водовозова, Є. Звягинцева, П. Казанцева, О. Кайданової, М. Корфа, Т. Лубенця, Є. Мединського, С. Миропольського, М. Пирогова, М. Салтикової, Н. Стасової, В. Стоюніна, О. Строніна, К. Ушинського та ін.

Різні типи закладів для освіти дорослих їх організаторами розглядалися як альтернативні (до державних шкіл), безкоштовні, відкриті народно-просвітницькі заклади, спрямовані на задоволення освітніх потреб і запитів різних за віком, соціальною і матеріальною належністю людей. Виразними є їх народний (неформальний) характер, суспільне управління, добровільність навчання, гнучкість термінів навчання, створення зручного середовища для спілкування дорослих людей тощо.

З’ясовано, що одним із важливих у розробці теорії навчання дорослих було питання змісту освіти. Перші навчальні програми для дорослих розробляли вчителі-практики, педагоги-теоретики позашкільної освіти, члени комісій недільних шкіл, земських рад, освітніх комісій різних товариств та багато інших представників прогресивної педагогічної громадськості (Я. Абрамов, Х. Алчевська, В. Вахтеров, М. Корф, С. Миропольський, М. Пирогов, В. Стоюнін, К. Ушинський та ін.).

У процесі педагогічного пошуку впроваджувалися різні варіанти програм, які презентували освіту дорослих не лише як засіб здобуття елементарної грамотності, але і як засіб розвитку особистості, удосконалення інтелектуального рівня в напрямах, обраних самими слухачами. Створювалися загальнонаукові програми різних рівнів – від елементарних недільних шкіл до

народного університету; різного характеру – культурологічного, соціально-економічного, громадянського, побутового. Вихідною позицією освітніх програм для дорослих була спрямованість на особистісний розвиток людини, забезпечення їй досягнення належного загального освітнього і культурного рівня.

Представники педагогічної думки й практики освіти дорослих усвідомлювали головну мету освітніх закладів для дорослих – через науковість викладання природничо-математичних і гуманітарних дисциплін сприяти формуванню у слухачів власного погляду на світ природи й людських відносин. При цьому визнавалася необхідність відповідності змісту навчання у школах дорослих основному завданню цих закладів – давати знання, тісно пов’язані з життям. Відповідність освіти потребам життя на той час означала й урахування регіональних умов, упровадження в основи знань політехнізму, поєднання знань теоретичного та практичного рівня.

Зміст освіти дорослих у досліджуваний період характеризувався також поєднанням національної та освітньої ідеї, що відображалося в запровадженні навчання українською мовою, використанні української навчальної, науково-популярної і художньої літератури, складанні програм, що передбачали вивчення історії, географії, культури України, її етносу тощо.

Освітні програми формувалися з урахуванням дидактичних принципів науковості, систематичності й наступності, концентричності розміщення навчального матеріалу, співвідношення загальноосвітніх та додаткових знань, використання міжпредметних зв’язків, практичної спрямованості навчального матеріалу. Одним із аспектів зв’язку навчання із життям визнавалася локалізація, тобто залучення матеріалів із навколишнього світу. Важливим у навчанні дорослих був принцип корисності (для дорослого теорія необхідна настільки, наскільки її потребує конкретне життя, побут, господарювання). Значущим також був принцип розвитку, що вимагав турбуватися в першу чергу не про повідомлення готових знань і різних відомостей, а про розвиток у дорослої людини здібностей аналізувати, порівнювати, розрізняти й узагальнювати явища навколишнього світу, критично оцінювати їх, осмислювати причинно-наслідкові зв’язки.

Встановлено, що школи для дорослих поклали початок багатьом методам та прийомам навчання. Тут утверджувалися звуковий аналітико-синтетичний метод навчання грамоти, методи пояснювального читання і бесіди, так звані методи «взаємного навчання», «прискореного проходження алфавіту», «перепитування прочитаного» і «вивчення читацьких інтересів» тощо.

Характерною в діяльності закладів для дорослих була залежність змісту і методики навчання від особливостей контингенту слухачів. Найбільш доцільними визнавалися активні форми і методи, які передбачали підвищення самодіяльності й активності дорослих учнів: семінари, написання домашніх творів, самостійні роботи, підготовка рефератів, робота в лабораторіях, практичні завдання, проекти та ін.

Значна увага приділялася також створенню навчальної літератури для дорослих. Традиції розробки підручників для дорослої аудиторії з урахуванням специфіки віку започатковані відомими громадськими діячами, практикуючими вчителями, студентами, серед яких: Х. Алчевська, Б. Грінченко, М. Гатцук, І. Деркач, О. Кониський, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Лубенець, Г. Маркевич, Д. Мороз, І. Огієнко, О. Потебня, С. Русова, М. Салтикова, А. Свидницький, О. Степовик, О. Стоянов, О. Стронін, М. Чалий, Я. Чепіга, Т. Шевченко, К. Шейковський та ін.

До підручників для дорослих висувалися чіткі дидактичні вимоги: зрозумілість текстів, стислість, ясність, логічна витонченість, правильність у розміщенні навчального матеріалу, науковість змісту, насиченість матеріалом різної тематики (особливо українознавчої).

У третьому розділі **«Формування наукових основ навчання дорослих у системі ліквідації неписьменності й політосвіти (20-40-і роки XX століття)»** виявлено еволюційні процеси у формулюванні наукових понять і термінології стосовно навчання дорослих; схарактеризовано різнорівневу й розгалужену систему навчальних закладів для дорослих; обґрунтовано дидактичні основи теорії змісту освіти в школах дорослих; висвітлено пошуки шляхів удосконалення навчального процесу в освітніх закладах для дорослих; проаналізовано стан забезпечення шкіл дорослих підручниками та основні вимоги до них.

Аналіз результатів дослідження дає підстави стверджувати, що під впливом подій 1917-1918 рр. теорія і практика освіти дорослих набула прискореного розвитку, чому сприяв задекларований більшовицьким урядом курс на загальне зростання культурного рівня суспільства, забезпечення всім його членам рівних умов та можливостей для всебічного розвитку, що реалізовувався в процесі масштабної кампанії ліквідації неписьменності, розрахованої насамперед на дорослих. Тому в цей період досить часто події і явища, які ми розуміємо як «освіта дорослих», зводилися до поняття «ліквідація неписьменності» або «лікнеп». Принциповою у всіх процесах була політична спрямованість, що знайшло відображення і в термінології – синонімічно використовувались «культурно-освітня діяльність» і «політико-освітня робота», що позначали сферу діяльності, орієнтовану в основному на доросле населення країни. Популярний до цього термін «позашкільна освіта» поступово вилучається з ужитку.

Попри політизацію освітньої діяльності, у 1920-х рр. тривала інтенсивна науково-методична розробка питань навчання дорослих, що підтверджує аналіз праць Є. Голанта, В. Зеленко, Н. Крупської, Є. Мединського, О. Пінкевича, С. Сірополка, В. Чарнолуського та ін. Найважливішими принципами навчання дорослих визначено такі: демократизм, загальноосвітнє навчання на широкій політехнічній основі, поєднання навчання з продуктивною працею, тісний зв’язок із життям, політичною просвітою і практичною діяльністю. Освіту дорослих трактовано як безперервний усебічний розвиток людини протягом усього її життя, у результаті чого відбувається

прилучення до цінностей культури і формування здатності до творчості в різних сферах життєдіяльності суспільства.

На інституційному рівні в 1920-1940-і рр. на території радянської України офіційно оформилася різнорівнева система освіти дорослих. Найбільшого поширення набули заклади загальної освіти дорослих, серед яких виокремлювали: 1) навчальні заклади системи ліквідації неписьменності (школи грамоти або пункти лікнепу; школи для малописьменних; гуртки індивідуально-групового навчання; недільні школи; гуртки самоосвіти); 2) загальноосвітні школи й курси підвищеного типу (вечірні робітничі й селянські школи (курси); школи для працюючих підлітків і молоді (школи робітничої молоді); заочні загальноосвітні школи). Навчальні заклади системи лікнепу вважалися школами 1-го ступеня – для неписьменних із трирічним терміном навчання і для письменних із дворічним терміном навчання; школи підвищеного типу класифікувалися як заклади 2-го ступеня з дворічним курсом, які надавали середню освіту й готували до навчання на вищому курсі. У сільській місцевості діяли дворічні школи для дорослих із навчальним планом, пристосованим для потреб сільського населення, та школи 2-го ступеня з трирічним терміном навчання, що давали підвищену освіту.

В умовах утвердження радянської влади та масштабного розгортання партійно-державними структурами ідеологічно-пропагандистської роботи серед населення значного розвитку набули заклади партійної освіти дорослих: марксистські гуртки, школи політграмоти, радянсько-партійні школи, робітничі факультети, робітничі (пролетарські) університети.

Окрім партійно-ідеологічної спрямованості, такі заклади реалізовували загальноосвітні й професійні програми, готували фахівців середньої ланки технічного та адміністративно-управлінського персоналу.

Установлено, що діяльність закладів освіти дорослих у досліджуваний період визначалася сукупністю взаємодіючих чинників, які обумовлювали вибір типу школи, встановлення її структури, цілей, завдань, змісту освіти в ній і т. ін. Найбільш важливими з них виділено такі: рівень грамотності й освіти населення країни, певної території й окремих соціальних груп; потреби і вимоги виробництва, суспільно-політичного і культурного життя; потреби, пов’язані з розвитком особистості, задоволенням її запитів та інтересів; матеріальні можливості держави (у забезпеченні приміщеннями, обладнанням, в організації допомоги учням) і окремих громадян; специфіку режиму трудової діяльності населення; особливості окремих груп населення (робітники і селяни, чоловіки й жінки, молодь і люди похилого віку); панівні концепції освіти.

На основі здійсненого історико-педагогічного аналізу встановлено, що в 1920-1930-ті рр. сформувалася система освіти дорослих, яка в історичних умовах того часу виявилася не тільки об’єктивно необхідною, але й ефективною. Створення шкіл із надзвичайно скороченими термінами навчання, на низькій загальноосвітній базі учнів, з максимальним ущільненням,

скороченням і спрощенням змісту освіти забезпечило не тільки послідовний перехід з нижчих ланок освіти на вищі, але й сприяло підвищенню загальнокультурного, освітнього та професійного рівня широких верств населення, задоволенню різноманітних запитів і потреб як окремої особистості, так і суспільства в цілому.

До типових рис, які характеризували зміст освіти в школах дорослих у досліджуваний період, насамперед належить його ідеологічно-політична спрямованість, що підтверджують самі назви навчальних предметів: радянський державний лад, політична економія, радянська економічна політика, історія класової боротьби, історія партії тощо. Зміст програм для шкіл різних рівнів буквально був пронизаний духом марксизму-ленінізму та ідеалізацією соціалістичного устрою.

Окрім тотального наповнення навчальних курсів партійно-ідеологічною тематикою, одним із важливих критеріїв відбору змісту освіти було дотримання в усьому марксистської точки зору, здатності забезпечити формування комуністичного світогляду і пролетарського класового підходу до явищ життя. Саме в такому розумінні трактувався ідеологами більшовицької школи принцип науковості змісту освіти та й, власне, інші критерії (зв'язку навчання з життям, орієнтація на сучасність тощо).

Зміст освіти в школах дорослих диференціювався за територіально-економічними критеріями (розроблялися програми для шкіл міста й сільської місцевості); характеризувався максимальною гнучкістю (можливість варіювати залежно від категорії слухачів, виробничого оточення та інших факторів; велика свобода вибору матеріалу для вивчення, факультативність значної частини курсу, менш сувора регламентація за часом вивчення і за змістом).

Виявлено таку особливість навчання дорослих, як нетривалість, ймовірність частих переривань тощо. Визнавалося доцільним протягом навчального року чи семестру давати відносно завершений обсяг знань на кожному етапі навчання. Важливого значення, у зв'язку з цим, набуло питання організації навчального матеріалу. У пошуках нових способів організації навчального матеріалу радянські педагоги на початку 1920-х рр. звернулися до ідеї комплексного навчання, що передбачала пізнання предмета, явища з позиції взаємозв'язку декількох навчальних предметів. Навчальні дисципліни не вивчалися окремо, а об'єднувалися в комплекси – стрижневі теми: «природа», «праця», «суспільство». Комплексні програми орієнтували на ліквідацію класів, заміну їх бригадами. При школах створювалися лабораторії, майстерні, які виконували функції центрів науково-практичної обробки змісту матеріалу, отриманого в процесі спостереження і вивчення навколишнього життя. Концепцію комплексності навчання розвивали відомі науковці Г. Іваниця, О. Музиченко, І. Соколянський, Я. Чепіга та ін.

Традиційною у школах для дорослих у 1920-х рр., як і в шкільній практиці, залишалася класно-урочна система навчання. Основу її складали звичні для аудиторної роботи форми –

лекція, бесіда, дискусія, диспут, розповідь тощо. Методика використання цих форм у школах для дорослих зі спробами обґрунтування їх теоретико-методологічних засад представлена в працях П. Кроткова, Є. Мединського, А. Петрова, А. Покровської, Є. Херсонської, М. Юрського та ін.

Виявлено, що в досліджуваний період великої популярності набуло питання використання Дальтон-плану, який у педагогічній практиці був трансформований у лабораторно-бригадну форму організації педагогічного процесу, що знайшла найбільше застосування саме в навчанні дорослих. Лабораторний план став перш за все одним із методів навчальної роботи в рамках класно-урочної системи навчання, головною ознакою якого є більша самостійність і активність учнів у здобуванні знань.

Важливе місце в школах для дорослих відводилося організації самостійної роботи слухачів через виконання ними дослідницьких завдань – курсових робіт, рефератів. Поширеним було також застосування методу екскурсій, що передбачав засвоєння знань шляхом ознайомлення з досліджуваними предметами і явищами за місцем їх безпосереднього розташування. Загальні й прикладні засади методу екскурсій розробили П. Блонський, Б. Ігнатьєв, С. Шацький. У працях В. Жемчужного, Н. Львової, Є. Мединського, В. Невського обґрунтовано застосовування в навчанні дорослих методу інсценування. Значного поширення також отримали гурткові, індивідуальні та самоосвітні форми організації навчання.

З’ясовано, що одним із важливих у теорії змісту освіти в школах дорослих було питання про підручник. Щодо його вирішення існували різні погляди. Окремі педагоги (Л. Лойко, Н. Чехов) доводили недоцільність використання у навчанні дорослих традиційних підручників, оскільки вони сковують розумову діяльність і не стимулюють до самостійності. Однак більшість відстоювала цінність підручника в навчанні; водночас педагоги визнавали, що потрібна навчальна література, яка відповідає особливостям контингенту дорослих учнів. У зв’язку з цим формулювалися конкретні вимоги до підручника для дорослих (Н. Крупська, М. Нєчкіна, Ф. Павлов). Крім відповідного відбору матеріалу за змістом, правильного зовнішнього оформлення та інших традиційних вимог, наголошувалося, що підручник для дорослих повинен забезпечувати можливість самостійної роботи з ним, допомагати прищепленню навичок самоосвіти, мати списки рекомендованої літератури, перелік питань для самоконтролю і самостійних міркувань тощо. Окрема увага приділялася ідейно-пропагандистській складовій змісту навчальної літератури.

У четвертому розділі **«Розвиток теорії і практики освіти працюючої молоді і дорослих (50-80-і роки XX століття)»** проаналізовано структуру та організаційні форми освіти дорослих; розкрито дидактичні аспекти процесу навчання у школах дорослих; висвітлено теоретичні розробки в галузі педагогіки дорослих.

Установлено, що гострота проблеми «робітничого всеобучу» зумовлювалася необхідністю відновлення зруйнованого війною господарства, потребами розвитку науково-технічної революції. Її вирішення суттєво гальмувалося низьким рівнем загальноосвітньої та професійної підготовки осіб працездатного віку, оскільки в роки війни з різних причин молоді люди були змушені залишити шкільне навчання.

Для задоволення освітніх потреб працюючої молоді та дорослих без відриву від виробництва в другій половині ХХ ст. була створена розгалужена мережа закладів освіти дорослого населення, до якої входили: 1) система вечірньої (змінної) освіти, яка забезпечувала здобуття формальної освіти на різних рівнях – середньої, професійно-технічної, вищої освіти (вечірні (змінні) школи, навчальні комбінати, школи майстрів, вечірні (змінні) технікуми, училища, вечірні та заочні факультети (відділення) інститутів і університетів); 2) система неформальної освіти дорослих, здійснювана на рівні громадських організацій і представлена такими секторами: а) культурно-освітня робота (народні університети, лекторії та курси різного профілю, клуби, бібліотеки, музеї, гуртки тощо), б) економічна просвіта (народні університети економічних і сільськогосподарських знань, школи конкретної економіки, школи комуністичної праці, економічні семінари), в) партійна освіта (будинки й кабінети політичної освіти, школи молодих комуністів, школи основ марксизму-ленінізму, школи наукового комунізму, школи партійно-громадського активу, університети марксизму-ленінізму тощо).

З’ясовано, що пошук і впровадження в практику форм освіти дорослих були зумовлені необхідністю врахування специфіки трудової зайнятості дорослих, їх сімейних та інших обставин. Система вечірньої (змінної) освіти з поєднанням очно-заочного навчання на практиці виявилася гнучкою і створювала умови для оптимального поєднання загальноосвітньої підготовки з працею на виробництві, удосконалення професійної кваліфікації або набуття певної спеціальності. Підвищенню загальної культури та всебічному розвитку народних мас сприяла масштабна культурно-просвітницька та політосвітня робота.

Однак очевидні переваги та здобутки у сфері організаційних форм освіти дорослих другої половини ХХ ст. нівелювалися надмірною заідеологізованістю та акцентуванням уваги на партійно-політичній тематиці, що зумовлювалося загальним духом радянського періоду і цілковитим підпорядкуванням усіх сфер суспільного життя партійному керівництву й тотальному контролю.

Розвиток навчальних закладів для дорослих супроводжувався розробкою дидактичних характеристик процесу навчання дорослих, формуванням підходів до визначення обсягу та структури змісту освіти, вибору адекватних потребам і можливостям дорослого методів і форм навчання. Новаційним стало дослідження впливу навчального процесу на особистість дорослої

людини; осмислення закономірностей засвоєння дорослими знань, умінь і навичок, формування світогляду тощо.

Провідним у школах дорослих другої половини XX ст. став принцип варіативності змісту, форм і методів навчання. Дидактичний процес у них характеризувався наявністю гнучких і різноманітних навчальних планів, які забезпечували можливість поєднувати виробничу працю з навчанням, ураховувати зміст і характер праці, обсяг і структуру вільного часу, професійні особливості дорослих учнів, їх установки на продовження навчання в різних формах освіти.

Функціонування системи освіти дорослих забезпечувалося вагомим науковим супроводом. Починаючи з 1960-х рр., було організовано унікальне за своїми масштабами комплексне вивчення проблем освіти працюючої молоді та дорослих, у результаті чого сформувались декілька актуальних наукових напрямів: соціологічний, психологічний, педагогічний. Проблематика досліджень забезпечувала взаємозв'язок педагогічних і методичних досліджень із соціально-педагогічними та психологічними, виходила за межі властивого радянській педагогіці партійно-ідеологічного «замовлення», розглядала питання освіти працюючої молоді в широкому контексті. Хоча дослідження здійснювалися на базі конкретного освітнього закладу – вечірньої (заочної) школи, отримані висновки збагатили загальну теорію освіти дорослих міждисциплінарним підходом, що включає факторний і процесуальний аналізи. Факторний дав змогу охарактеризувати сукупність властивостей, що обумовлюють діяльність дорослого у сфері освіти. Його констатувальний, інструментальний характер доповнився процесуальним, що дало можливість простежити динаміку змін у позиції дорослого, залученого в освітню діяльність. Подібний підхід давав не тільки уявлення про стан вечірньої загальної освіти в країні, але й визначав шляхи підвищення її якості. Передбачалося, що отримані результати допоможуть екстраполювати висновки та рекомендації на більш широку спільність дорослих, ніж учні вечірніх шкіл. Тим самим закладалися основи майбутніх досліджень у галузі андрагогіки.

Підхід до освіти дорослих як багатоаспектного явища дав поштовх до виникнення низки нових наук: психології освіти дорослих, соціології освіти дорослих, акмеології, дидактики дорослих, предметних методик викладання.

У п'ятому розділі **«Еволюція змісту і форм підготовки кадрів для освіти дорослих»** висвітлено стан кадрового забезпечення освіти дорослих у кінці XIX – на початку XX ст., становлення системи підготовки фахівців для освіти дорослих у 20-40-і роки XX ст., формування педагогічних кадрів для системи освіти дорослих у 1950-1980-ті роки.

Неодмінною умовою реалізації освітніх програм для дорослих була наявність кваліфікованих фахівців. Здійснене дослідження підтверджує, що процеси зародження і становлення освіти дорослих відбувалися завдяки особистій ініціативі та ентузіазму прогресивної інтелігенції, адже на початку спеціально підготовлених кадрів не було.

Значний досвід у цій галузі був напрацьований у недільних школах, які, крім реалізації дидактично-виховних завдань, виконували функції методичних центрів із питань організації навчання дорослих. Історичні факти засвідчують успішну діяльність Харківської недільної школи та особисто її засновниці Х. Алчевської. Серед різних організаційно-педагогічних питань діяльності школи особлива увага приділялася професійній майстерності вчителя дорослих. Дієвими і перспективними виявилися запроваджені Х. Алчевською форми підготовки та підвищення кваліфікації вчителів до освітньої роботи з дорослими, серед яких: регулярні педагогічні збори, гурткові зібрання (аналог сучасних методичних об'єднань), персональні й колективні педагогічні щоденники, організація безперервної самоосвіти шляхом ознайомлення з педагогічною періодикою, роботою в бібліотеці, музеї наочних посібників тощо.

Установлено, що важлива роль у підготовці педагогічних кадрів для освіти дорослих належала земствам, які ініціювали, організовували й фінансували педагогічні курси, учительські семінарії, учительські з'їзди, конференції. Маючи на меті сприяння професійній підготовці педагогічних кадрів взагалі, земства особливу увагу приділяли питанню готовності вчителя до організації та здійснення освітньої роботи з широкими верствами населення (виконання функцій просвітителя, бібліотекаря, керівника повторювальних і вечірніх шкіл, поширювача сільськогосподарських знань тощо). Певною традицією стало відкриття земствами спеціальних короткотривалих (2-4 тижні) курсів для діячів позашкільної освіти, програма яких включала як загальнопедагогічні предмети, так і спеціальні (сутність позашкільної освіти, загальні й прикладні засади влаштування народних читань, організація шкіл для дорослих, бібліотек, музеїв, виставок тощо). Серед діячів, які залучилися до розробки організаційно-педагогічних засад діяльності курсів для вчителів дорослих, компонування змісту освіти, методики викладання і, власне, самого викладання, відомі у вітчизняній історії педагоги Б. Кащенко, Є. Мединський, М. Рудинський, С. Русова, С. Сірополко, Л. Хавкіна, Н. Флерова.

Аналіз діяльності курсів підтверджує, що за рівнем організації й фундаментальності змісту навчання професійна підготовка кадрів для освіти дорослих набувала ознак цілеспрямованості й систематичності.

Апробовані в кінці XIX – на початку XX ст. форми підготовки фахівців для навчання дорослих знайшли подальший розвиток у 20-40-і рр. XX ст., зберігши загальні підходи до організації роботи і змісту освіти, але вже в контексті більшовицької ідеології. Поряд із назвою «діяч позашкільної освіти» вживаються «ліквідатор неписьменності», «культармієць», «культпрацівник», «політосвітпрацівник».

Зважаючи на загальнодержавний рівень кампанії ліквідації неписьменності і підвищення політичної свідомості населення, підготовка фахівців для цієї галузі набувала офіційного статусу, регулювалася й контролювалася державою. Визначено чіткі вимоги до працівників, запроваджено

оплату й стимулювання їх праці, відкрито державні навчальні заклади для професійної підготовки вчителів дорослих (інститути / факультети, відділи позашкільної освіти, академії комуністичного виховання, політико-просвітницькі курси).

У досліджуваний період науково обґрунтовано відмінності професійної діяльності вчителя дорослих від учителя загальноосвітньої школи, й, відповідно, сформульовано вимоги до професійних та особистісних якостей фахівця освіти дорослих (Є. Мединський, А. Покровський, А. Чаянов).

На основі теоретичних розробок проблеми професіоналізації роботи фахівців з освіти дорослих та врахування вимог більшовицької ідеології були розроблені спеціальні навчальні програми, які включали предмети загальноосвітнього й політичного змісту, дисципліни психолого-педагогічної й методичної підготовки.

На високому рівні була налагоджена розробка навчально-методичної літератури – методичних посібників, навчальних підручників і методичних рекомендацій до них, інструктивно-роз'яснювальних брошур, покажчиків тощо. Значного поширення в закладах підготовки педагогічних кадрів набули видання таких авторів, як Д. Бондарєв, Є. Гвірцман, Є. Голант, І. Палей, Т. Торяник, Є. Ширяв, Б. Шумягський, І. Юньєв та ін.

Систематично й цілеспрямовано працівникам системи навчання дорослих надавалася методична допомога, зміст якої охоплював такі питання: підготовка і перепідготовка кадрів, підвищення їх кваліфікації; методика комплектування мережі; методика організації педагогічного процесу; вивчення якості програм, навчальної та методичної літератури; планування та облік роботи; вивчення й узагальнення досвіду та його популяризація. Основними формами методичної роботи були настановчі конференції, систематичні методнаради, показові лекції, консультації-інструктажі, відвідування і взаємовідвідування, організація методичних кабінетів та ін.

Встановлено, що всебічна діяльність з підготовки і підвищення майстерності фахівців освіти дорослих у 1920-1930-ті рр. набула систематичного й організованого характеру, однак зазнала суттєвого сповільнення у воєнних 1940-х рр. Актуальність питання поновлюється у другій половині XX ст., коли загальнодержавною справою стає робітничий всеобуч, здійснюваний у мережі різних типів і рівнів навчальних закладів для працюючої молоді та дорослих. Оскільки вечірня школа, яка визначалася основним засобом здобуття загальної середньої освіти без відриву від виробництва, входила в структуру державної системи, кадровий потенціал шкіл дорослих складали педагоги, підготовлені до професійної діяльності в середній загальноосвітній школі чи закладах професійно-технічної і вищої освіти. Аналіз програм підготовки педагогічних кадрів у 1950-1960-х рр. підтверджує відсутність у них окремих акцентів на підготовку саме вчителя дорослих.

Проте вже в 70-80-і рр. XX ст. інтерес науковців до особистості вчителя дорослих, рівня його науково-методичної підготовки, особистісних та професійних якостей суттєво зріс. Цим аспектам присвячено значну кількість наукових праць (С. Вершловський, А. Даринський, Ю. Кулюткін, Ф. Літке, В. Онушкін, А. Попов, Г. Сухобська, Є. Тонконога), узагальнення змісту яких окреслює певним чином професіограму вчителя дорослих як комплекс його особистісних якостей (доброзичливість, уважність, скромність, людяність, поважне ставлення до учнів, вимогливість до себе й інших, терпеливість тощо), загальнопедагогічних умінь (ерудиція, любов до предмета, уміння захопити ним, доступно пояснити незрозуміле та ін.), суспільного і життєвого досвіду тощо. Специфічними для вчителя дорослих визначено вміння демонструвати можливість застосування вивченого на практиці; здатність допомогти критично оцінити попередній спосіб життя і сформувати в собі нові якості; організовувати роботу так, щоб вселити в дорослого учня віру у власні сили, переконати його в здатності вчитися.

Прогресивним було і те, що важливим критерієм професіоналізму вчителя визнано не тільки вміння здійснювати педагогічне керівництво навчальною діяльністю дорослих, а й готовність до виконання управлінських функцій (загального керівництва й управління школою дорослих).

Обґрунтована на наукових засадах професіограма вчителя дорослих була покладена в основу методичної роботи, підвищення кваліфікації та самоосвіти педагогічних працівників.

Результати дослідження також засвідчують, що підготовка фахівців у сфері освіти дорослих здійснювалася на громадському рівні, у чому важлива роль належала Товариству «Знання» – наймасовішій громадській науково-просвітницькій організації радянських часів. У рамках її діяльності була налагоджена система підготовки й підвищення кваліфікації лекторських кадрів, сформульовані їх особистісні та професійні якості. Упродовж кількох років функціонувала система підготовки лектора, представлена різноманітними формами роботи: рецензування, інформування та навчання методиці підготовки лекцій, проведення тематичних та інструктивно-методичних семінарів, лекцій для самих лекторів, семінарів-нарад, наукових конференцій, днів лекторів; організація школи лекторської майстерності, школи молодого лектора; шефство досвідчених лекторів над молодими; відкриття методичних кабінетів, кутків лекторів тощо. Основу змісту підготовки лекторів складала пропаганда суспільно-політичних знань. Водночас посилена увага приділялася методичній підготовці та формуванню лекторської майстерності і лекторської культури.

Своєрідним різновидом професійної діяльності у галузі освіти дорослих радянського періоду розглядаємо наставництво – поширену у сфері промислового виробництва форму шефства старших, досвідчених працівників над початківцями. Підготовку наставників забезпечувала чітка система, що охоплювала постійно діючі семінари, школи, народні університети наставників, самоосвіту.

Результати вивчення досвіду підготовки фахівців у сфері навчання дорослих досліджуваного періоду є важливим фундаментом для налагодження сучасної системи підготовки андрагогів – спеціалістів у галузі навчальної, виховної, реабілітаційної, інформаційно-орієнтуючої та організаційної роботи з дорослими, що є не тільки актуальною, але й перспективною.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження дало можливість системно проаналізувати становлення та розвиток андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих в Україні (кінець XIX – XX ст.) та зробити такі висновки:

1. Історіографічний аналіз досліджуваної проблеми виявив посилену увагу українських науковців до освіти дорослих як соціокультурного феномена з глибокими історичними традиціями і надбаннями. З'ясовано, що попри значний інтерес учених до цієї проблеми, у контексті їх досліджень не простежується використання терміна «андрагогіка», хоча майже всі автори не оминають питань теорії і практики навчання людини в дорослому віці.

У науковому обґрунтуванні історичного розвитку андрагогіки в Україні базовими стали сучасні теоретико-методологічні засади андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих. На основі аналізу підходів зарубіжних і вітчизняних учених розкрито сутність андрагогіки, її предмет і завдання, основні категорії, принципи, функції тощо. Встановлено, що андрагогіка є самостійною галуззю педагогічного знання, яка вивчає теоретичні й практичні проблеми освіти дорослих у системі неперервної освіти з урахуванням їх вікових, особистісних, соціальних та інших особливостей.

2. На основі аналізу ґенези андрагогіки в Україні здійснено періодизацію її розвитку, зокрема виокремлено чотири періоди: 1) 1850-і рр. – 1917 рр. – зародження теорії і практики навчання дорослих у контексті розвитку освіти дорослих як форми суспільно-просвітницького руху й позашкільної освіти; 2) 1918-1940-і рр. – формування наукових основ навчання дорослих у системі ліквідації неписьменності й політосвіти; 3) 1950-1980-ті рр. – наукова розробка андрагогічних проблем у форматі радянської концепції педагогіки дорослих: (1950-1960-і рр. XX ст. – розробка теоретичних основ навчання працюючої молоді та дорослих; 1970-1980-і рр. – наукові дослідження з теорії і практики навчання дорослих у концепції неперервної освіти); 4) 90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст. – розвиток андрагогіки як науки, навчального предмета, соціальної практики.

Установлено, що, попри відносну новизну терміна «андрагогіка» для сучасної української науки, це поняття було присутнім у вітчизняній педагогічній лексиці вже в другій половині XIX ст. (1885 р., М. Олесницький). У перші два десятиліття XX ст. освіта дорослих отримала своє осмислення в концепції позашкільної освіти, розробленій М. Галущинським, Є. Мединським,

С. Русовою, С. Сірополком та ін. Синонімічними до терміна «андрагогіка» використовувалися «позашкільна освіта», «теорія позашкільної освіти», «енциклопедія позашкільної освіти». У наступні роки, під впливом суспільно-політичних подій 1920-1940-х рр., термінологія була створена відповідно до основних засад пануючої комуністично-партійної концепції. Усі заходи, пов'язані з освітою дорослих, окреслювалися поняттями «культурно-освітня робота», «політико-освітня робота», «ліквідація неписьменності». Наукове осмислення питань навчання дорослих транслювалося у значенні понять «теорія освіти дорослих», «теорія навчання дорослих», «дидактика дорослих». У 1950-1960-ті рр. домінує термін «теорія і практика навчання працюючої молоді», а в 1970-1980-ті рр. широкого вжитку набуває «педагогіка дорослих». Тільки після 1990-х рр. на теренах пострадянського простору в педагогічну лексику повертається термін «андрагогіка».

Історико-педагогічний аналіз засвідчив, що, попри різні назви, у вітчизняній науці впродовж столітнього періоду здійснювалася всебічна розробка проблем навчання людини в дорослому віці. Це підтверджує присутність в українській історії окремої науки – андрагогіки.

3. Періодизація розвитку андрагогіки в Україні уможливила виявлення системотвірних процесів в освіті дорослих на рівні структури та організаційних форм.

З'ясовано, що в перший період у системі освіти дорослих функціонували заклади різних типів, які відрізнялися змістом діяльності і мали неформальний (народно-просвітницький) характер: 1) школи для дорослих (недільні, повторювальні); 2) заклади для задоволення потреби в читанні (бібліотеки, суспільні видання); 3) заклади для поширення серед населення наукових і спеціальних знань (курси, лекції, читальні, народні університети); 4) громадське дозвілля (театр), музеї, галереї; 5) народні будинки; 6) самоосвіта.

Серед основних організаційних характеристик діючих до 1917-1918 рр. форм освіти дорослих виразно простежується їх громадський характер і суспільне управління, добровільність навчання, доступність для широкого контингенту осіб, варіативність і гнучкість програм і термінів.

Упродовж другого періоду (1918-1940-і рр.) в системі освіти дорослих оформилися два напрями - загальної освіти дорослих та партійно-орієнтованої освіти. У системі загальної освіти дорослих функціонували: 1) навчальні заклади системи ліквідації неписьменності (школи грамоти або пункти лікнепу; школи для малописьменних; гуртки індивідуально-групового навчання; недільні школи; гуртки самоосвіти); 2) загальноосвітні школи й курси підвищеного типу (вечірні робітничі й селянські школи (курси); школи для працюючих підлітків і молоді (школи робітничої молоді); заочні загальноосвітні школи). Типовими закладами партійної освіти дорослих були: марксистські гуртки, школи політграмоти, радянсько-партійні школи, робітничі факультети, робітничі (пролетарські) університети.

На відміну від попереднього періоду, діяльність закладів освіти дорослих мала офіційний статус, регламентувалася і контролювалася державою, на певних рівнях характеризувалася обов'язковістю. Навчальні заклади загальної освіти дорослих входили в структуру формальної освіти. Водночас зберігалися такі важливі для освіти дорослих параметри, як гнучкість програм і термінів навчання, формування освітніх пропозицій з урахуванням потреб і можливостей різних категорій дорослих, режиму їх трудової діяльності тощо.

Еволюційні процеси в системі освіти дорослих набули якісно нового розвитку в другій половині XX ст. У системі формальної освіти діяли заклади вечірньої (змінної) освіти: вечірні (змінні) школи, навчальні комбінати, школи майстрів, вечірні (змінні) технікуми, училища, вечірні та заочні факультети (відділення) інститутів і університетів. Система неформальної освіти дорослих, здійснювана на рівні громадських організацій, була представлена такими секторами: а) культурно-освітня робота (народні університети, лекторії та курси різного профілю, клуби, бібліотеки, музеї, гуртки тощо), б) економічна просвіта (народні університети економічних і сільськогосподарських знань, школи комуністичної праці, економічні семінари), в) партійна освіта (будинки політичної освіти, школи молодих комуністів, школи партійно-громадського активу, університети марксизму-ленінізму тощо).

Діяльність закладів освіти дорослих, як і в попередній період, визначалася загальнодержавною освітньою політикою, перебувала під пильним контролем партійного керівництва. Водночас дослідження засвідчує тенденцію до посилення науково-педагогічних акцентів в обґрунтуванні основних засад функціонування системи освіти, виходу за властиві радянській педагогіці межі партійно-ідеологічного замовлення.

4. Функціонування розгалуженої системи освіти дорослих у різні періоди розвитку сприяло реалізації різнорівневих навчальних програм та апробації адекватних дорослому віку форм і методів, аналіз змісту яких засвідчує стійкі еволюційні процеси у формуванні дидактики дорослих як складової андрагогіки.

Встановлено, що наприкінці XIX – на початку XX ст. навчальні програми для дорослих розроблялися в основному з громадської ініціативи, у процесі педагогічної практики. Їх зміст різнився рівнем (від елементарної освіти до рівня народного університету) та характером знань (загальноосвітня підготовка, культурологічна, соціально-економічна, громадянська, побутова). Вихідними у формуванні змісту освіти були такі принципи, як спрямованість на особистісний розвиток людини, науковість, систематичність і наступність, концентричність, зв'язок навчання з життям, урахування регіональних умов життя дорослих, єдність національної та освітньої ідеї й ін.

У розробці питань змісту освіти дорослих у 1920-1940-і рр. основні акценти робилися державницькою партійною ідеологією. Встановлено, що, крім підвищення загальнокультурного, освітнього та професійного рівня населення, реалізація програм для дорослих передбачала

дотримання в усьому марксистської точки зору, здатності забезпечити формування комуністичного світогляду й пролетарського класового підходу до явищ життя.

Визначальною в розробці змісту освіти дорослих у 1950-1980-ті рр. була установка на поєднання загальноосвітньої і виробничої підготовки, підвищення професійної кваліфікації учнів.

Аналіз змісту освіти дорослих в історичній ретроспективі засвідчує загальну тенденцію відповідності навчальних програм особливостям дорослої аудиторії та спрямованості на задоволення її конкретних запитів і потреб, що є співзвучним із вимогами сучасної андрагогіки.

Здійснене дослідження також виявляє стійкі процеси розвитку організаційних форм і методів навчання, заснованих на врахуванні специфіки контингенту й орієнтованих на підвищення самодіяльності й активності учнів (лекція, бесіда, дискусія, диспут, розповідь, семінари, написання домашніх творів, самостійні завдання, підготовка рефератів, робота в лабораторіях, практичні завдання, проектна діяльність, екскурсії; гурткові та індивідуальні заняття, самоосвіта тощо).

5. Реалізація завдань освіти дорослих вимагала кваліфікованих кадрів. Встановлено, що в кінці XIX – на початку XX ст. перші форми підготовки і підвищення кваліфікації вчителів дорослих були впроваджені в недільній школі Х. Алчевської (педагогічні збори, гурткові зібрання, педагогічні щоденники, робота в бібліотеці тощо). Спеціальна підготовка фахівців здійснювалася на курсах для діячів позашкільної освіти, які організовували земства.

Систематичного й централізованого характеру організація професійної підготовки кадрів для освіти дорослих набула в 1920-1930-ті рр., коли відкривалися державні навчальні заклади для професійної підготовки вчителів дорослих (ліквідаторів неписьменності, поліпросвітпрацівників) – інститути (факультети, відділи) позашкільної освіти, академії комуністичного виховання, політико-просвітницькі курси тощо.

З’ясовано, що в другій половині XX ст. спеціальних програм для підготовки вчителя дорослих не було, оскільки вечірні навчальні заклади для працюючої молоді і дорослих функціонували в структурі загальної освіти й, відповідно, забезпечувалися педагогами загальної кваліфікації.

Дослідженням установлено, що в другій половині XX ст. було налагоджено систему підготовки фахівців для роботи в закладах неформальної освіти дорослих. Зокрема, Товариство «Знання» реалізовувало різні форми підготовки й підвищення кваліфікації лекторських кадрів (прослуховування в аудиторії, рецензування, проведення тематичних та інструктивно-методичних семінарів, лекцій для лекторів, семінарів-нарад, наукових конференцій, днів лекторів; організація школи лекторської майстерності тощо).

У системі роботи з дорослими в 1980-х рр. значного поширення набуло наставництво – форма шефства старших, досвідчених працівників виробництва над початківцями з метою сприяння їх професійному становленню і вихованню відповідно до наявних норм і вимог.

Підготовка наставників здійснювалася шляхом організації постійно діючих семінарів, відкриття шкіл та народних університетів наставників, через самоосвіту.

6. Результати проведеного дослідження дають підстави запропонувати такі шляхи вдосконалення сучасної системи освіти дорослих в Україні та розвитку андрагогіки як її науково-теоретичної і методологічної основи:

– виокремити освіту дорослих у самостійний напрям, забезпечити створення нормативно-правової бази її функціонування, урегулювання відносин держави і громадськості у стимулюванні розвитку й фінансовій підтримці освіти дорослих, створенні умов для науково-теоретичних розробок та реалізації андрагогічних дослідницьких програм і проектів;

– розробляти технологічні проблеми навчання дорослих з урахуванням і використанням сформованих упродовж століття й перевірених часом підходів до конструювання змісту освіти, вибору оптимальних для дорослих термінів, форм і методів навчання;

– налагодити систему підготовки андрагогів та підвищення їх кваліфікації, сформувати вимоги до їх особистісних і професійних якостей.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Подальшого вивчення потребують: розвиток андрагогіки на західноукраїнських територіях; роль персоналій у формуванні андрагогічної теорії і практики; створення навчальної літератури для дорослих в Україні; еволюція змісту й форм освіти дорослих; становлення теорії і практики виховання дорослих; історія професії андрагога.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Тимчук Л. Становлення та розвиток андрагогіки в Україні (кінець XIX - XX століття) : монографія / Л. Тимчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 464 с.

Навчальний посібник

2. Тимчук Л. Основи андрагогіки. Навчальний посібник / Л. Тимчук. – Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. – 244 с.

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

3. Тимчук Л. Проблеми освіти дорослих в історіографії світової та української педагогіки / Л. Тимчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2008. – Вип. 424 : Педагогіка та психологія. – С. 141-153.

4. Тимчук Л. Взаємозв’язок освіти дорослих і соціальної роботи : теоретичний аналіз та історичні аргументи / Л. Тимчук // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». – Черкаси, 2010. – № 183. – Частина ІІІ. – С. 81-84.

5. Тимчук Л. Соціальні функції освіти дорослих / Л. Тимчук // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. XXXIX. – С. 126-129.

6. Тимчук Л. Зародження теоретичних основ освіти дорослих у світовій та вітчизняній педагогічній думці / Л. Тимчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2011. – Вип. 556 : Педагогіка та психологія. – С. 142-153.

7. Тимчук Л. Формування основ вітчизняної дидактики дорослих у кінці XIX – на початку XX століття / Л. Тимчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2012. – Вип. 619 : Педагогіка та психологія. – С. 161-176.

8. Тимчук Л. Становлення професійної освіти дорослих в Україні (друга половина XIX – початок XX століття) / Л. Тимчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2012. – Вип. 620 : Педагогіка та психологія. – С. 158-165.

9. Тимчук Л. Передумови розвитку теорії і практики освіти дорослих на українських територіях у другій половині XIX століття / Л. Тимчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2012. – Вип. 635 : Педагогіка та психологія. – С. 189-201.

10. Тимчук Л. Початки вітчизняної дидактики дорослих (друга половина XIX століття) / Л. Тимчук / Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал. – Дрогобич, 2013. – № 5 (100). – С. 126-130.

11. Тимчук Л. Розвиток дидактики дорослих наприкінці XIX – на початку XX століття / Л. Тимчук // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Львів, 2012. – Випуск 28. – С. 132-148.

12. Тимчук Л. Обґрунтування організаційно-педагогічних засад діяльності закладів освіти дорослих у вітчизняній педагогіці другої половини XIX – початку XX ст. / Л. Тимчук // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал / гол. ред. А. А. Сбруєва. – Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. - № 4 (30). – С. 64-75.

13. Тимчук Л. Розвиток методики навчання дорослих в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / Л. Тимчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2013. – Вип.643 : Педагогіка та психологія. – С. 153-167.

14. Тимчук Л. Теоретичні засади освіти дорослих в системі неперервної освіти / Л. Тимчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – Київ – Івано-Франківськ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Випуск 17. – Ч.3. – С. 210-218.

15. Тимчук Л. Розвиток теорії освіти дорослих в радянській педагогіці 20-30-х років XX ст. / Л. Тимчук // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – К. : Гнозис, 2013. – Вип. 29 : Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання. – Додаток 1. – Том II. – С. 312-324.

16. Тимчук Л. Розробка теоретичних засад формування змісту освіти дорослих у вітчизняній педагогічній думці кінця XIX століття / Л. Тимчук // Проблеми сучасної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – Вип. 41. – Ч. 4. – С. 273-282.

17. Тимчук Л. Грамотність дорослого населення як інструмент суспільного розвитку / Л. Тимчук // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – 2013. – № 1-2. – С. 135-143.

18. Тимчук Л. Розробка організаційних форм і методів навчання дорослих у вітчизняній педагогіці 20-30-х років XX ст. / Л. Тимчук // Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи. – 2013. – № 6. – С. 146-158.

19. Тимчук Л. Європейський досвід як детермінанта становлення вітчизняної освіти дорослих (кінець XIX - початок XX ст.) / Л. Тимчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2013. – Вип. 657 : Педагогіка та психологія. – С. 171-180.

20. Тимчук Л. Теоретичні основи дидактики дорослих: історико-педагогічний спадок і сучасні інтерпретації / Л. Тимчук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ, 2014 . – Випуск 9 (52). – С. 55-60.

21. Тимчук Л. Питання освіти дорослих у теорії позашкільної освіти (кінець XIX – початок XX ст.) / Л. Тимчук // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Електронне наукове фахове видання, педагогічні, психологічні науки. – 2013. - Вип. 5. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2013_5_27.pdf

22. Тимчук Л. Формування системи загальноосвітніх шкіл і курсів для дорослих в Україні (20-30-і роки XX століття) / Л. Тимчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання і виховання. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 25. – С. 152-162.

23. Тимчук Л. Система образования взрослых в Украине (20-30-е годы XX века) / Л. Тимчук // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук : Журнал научных публикаций. – Москва, 2014. – № 02 (61). – Часть II. – С. 195-204.

24. Tymchuk L. Sociocultural mission of adult education: historical lessons of 20-30’s in XX century / L. Tymchuk // Science and Education a New Dimension Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2014. – II (10), Issue 20. – P. 29-34.

25. Тымчук Л. Проблема периодизации в истории андрагогики / Л. Тымчук // Естественно-гуманитарные исследования. Международный журнал. – Краснодар, 2014. – № 3 (5). – С. 110-123.

26. Tymchuk L. Main periods of andragogy development in Ukraine (second part of XIX – beginning of XXI centuries) / L. Tymchuk // European Sciences review. Scientific journal. – Vienna, 2014. – № 7-8. – P. 61-66.

27. Tymchuk L. Role of Adult Education in the Literacy Provision / L. Tymchuk // Situation, Education and Activation of Elderly People in Europe. – Kielce, 2014. – P.163-169.

28. Тимчук Л. Дидактична характеристика процесу навчання у школах дорослих (60-80-і роки ХХ століття) / Л. Тимчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2015. – Вип. 734 : Педагогіка та психологія. – С. 137-151.

29. Тимчук Л. Освіта дорослих у навчальних закладах системи ліквідації неписьменності в Україні (20-30-і роки ХХ століття) / Л. Тимчук // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2015. – III (24), Issue 48. – P. 73-76.

30. Тимчук Л. Кадрове забезпечення освіти дорослих в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л. Тимчук // Проблемы современного педагогического образования. Сер. : Педагогика и психология. – Ялта: РИО ГПА, 2015. – Вып. 47. – Ч. 5. – С.211-224.

31. Тимчук Л. Розробка теоретичних основ педагогіки дорослих у 50-80-ті роки ХХ століття / Л. Тимчук // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. – Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – № 3 (47). – С. 218-230.

32. Тимчук Л. Система підготовки фахівців для освіти дорослих (1920-1930-ті роки) / Л. Тимчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2015. – Вип. 764 : Педагогіка та психологія. – С. 193-206.

Опубліковані праці апробаційного характеру

33. Тимчук Л. Андрагогічна модель підготовки майбутнього викладача сучасного ВНЗ / Л. Тимчук // Методика розвитку і саморозвитку педагогічної майстерності педагогів технічних вищих навчальних закладів України : матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції, м. Івано-Франківськ, 27-29 квітня 2009 р. / за заг. ред. заслуженого працівника освіти України, д. ф. -м. н., проф. Галущака М. О. – Івано-Франківськ: Факел, 2009. – С. 9-11.

34. Tymchuk L. Social potential of education of the adult: urgency of historic and pedagogic study / L. Tymchuk // Pomoc spoleczna odpowiedzia na problemy spoleczne? Materialy z miedzynarodowej konferencji naukowej. – Radom : Wyzsza Szkola Nauk Spolecznych i Technicznych, 2010. – P. 278-281.

35. Тимчук Л. Пріоритет андрагогічної технології навчання у підготовці магістрантів – майбутніх викладачів ВНЗ / Л. Тимчук // Історичний досвід, стан та перспективи підготовки педагогічних і соціально-педагогічних кадрів до роботи з різними соціальними групами : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 3-5 листопада 2011 р.). – Чернівці, 2011. – С. 464-467.

36. Тимчук Л. Освіта дорослих як предмет наукових досліджень / Л. Тимчук / Особистість у просторі культури : матеріали IV Севастопольського Міжнародного науково-практичного симпозіуму 28 вересня 2012 року / за ред. Г. О. Балла, О. Б. Бовть. – Севастополь : Рібест, 2012. – С. 163-166.

37. Тимчук Л. Профілізація як основа змісту освіти дорослих: історико-педагогічний аспект // Л. Тимчук / Сучасна профільна освіта: традиції та інновації : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 29-30 листопада 2012 р. – Чернівці, 2012. – С. 27-32.

38. Тимчук Л.І. Ретроспективний аналіз зародження дидактики дорослих в Україні / Л. Тимчук // Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти : Науково-методичний журнал. – Чернівці : Черемош, 2012. – Випуск 3 (9). – С. 36-43.

39. Тимчук Л. Основні дефініції освіти дорослих / Л. Тимчук // Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти : Науково-методичний журнал. – Чернівці: Черемош, 2012. – Випуск 4 (10). – С. 33-40.

40. Тимчук Л. Основні тенденції розвитку освіти дорослих на Буковині (друга половина XIX – перша третина XX століття) // Л. Тимчук / Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки (XIX-XXI ст.) Т. 2. Діяльність громадських й культурно-освітніх товариств як чинник розвитку українського й польського шкільництва : зб. наук. пр. / за ред. Д. Герцюка і А. Гаратик. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 449-461.

41. Тимчук Л. Освіта дорослих як ключовий ресурс соціальної політики України / Л. Тимчук // Актуальні дослідження в соціальній сфері : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 15 січня 2013 р. / Гол. ред. В. В. Корнещук. – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2013. – С. 25-29.

42. Тимчук Л. Пошуки змісту освіти дорослих в Україні (кінець XIX – початок XX століття) / Л. Тимчук // Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти : Науково-методичний журнал. – Чернівці : Черемош, 2013. – Випуск 6 (12). – С. 46-53.

43. Тимчук Л. Вплив європейської теорії і практики освіти дорослих на розвиток освіти дорослих в Україні (кінець XIX - початок XX ст.) / Л. Тимчук // Naukowa przestrzen Europy – 2013 : materialy IX Miedzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji. Pedagogiczne nauki. – Przemysl : Nauka i studia, 2013. – Volume 22. – S. 20-27.

44. Тымчук Л. Современные подходы к интерпретации андрагогики как науки об образовании взрослых / Л. Тымчук // Rezistența la educație : Soluții şi perspective : Materialele Conferinței ştiințifico-practice internaționale organizată în cadrul proiectului instituțional, Cercetarea fenomenului rezistenței educației sub aspect socio-psiho-pedagogic în şcoala primară rurală, cifrul 11.817.08.70A, 30 oct. 2014, Bălți / com. org. : Zorilo Larisa (preşedinte) [et al.]. – Bălți : S. n., 2014. – P. 23-28.

45. Тимчук Л. Історичний досвід підготовки вчителя для дорослих в Україні (друга половина XIX – початок XX століття) / Л. Тимчук // Соціальна робота як правозахисна професія : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (29 квітня 2015 р., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича). – Чернівці, 2015. – С. 160-164.

46. Тимчук Л. Основні напрями педагогіки дорослих (60-ті роки ХХ століття) / Л. Тимчук // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін : матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (26-27 березня, 2015 року, м. Суми). – Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – Том І. – С. 54-57.

АНОТАЦІЇ

Тимчук Л. І. Становлення та розвиток андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих в Україні (кінець XIX–XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України, Тернопіль, 2016.

У дисертації висвітлено результати цілісного аналізу становлення та розвитку андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих в Україні наприкінці XIX – упродовж XX ст.; здійснено історіографічний аналіз досліджуваної проблеми; розкрито концептуальні теоретико-методологічні засади андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих, обґрунтовано періодизацію її розвитку. З'ясовано, що у вітчизняній науці впродовж столітнього періоду здійснювалась усебічна розробка проблем навчання дорослої людини. Синонімічними до терміна «андрагогіка» використовувалися поняття «позашкільна освіта», «теорія позашкільної освіти», «енциклопедія позашкільної освіти», «культурно-освітня робота», «політико-освітня робота», «ліквідація неписьменності», «теорія і практика навчання працюючої молоді», «педагогіка дорослих».

На основі авторської періодизації простежено системотвірні процеси в освіті дорослих на рівні структури та організаційних форм, висвітлено ґенезу дидактики дорослих, доведено еволюційні процеси в розвитку наукових підходів до конструювання змісту, організаційних форм і методів освіти дорослих.

Окрема увага звернена на вивчення та узагальнення історичного досвіду підготовки фахівців для освіти дорослих.

Ключові слова: освіта дорослих, андрагогіка, історія андрагогіки, періодизація історії андрагогіки, позашкільна освіта, політосвіта, ліквідація неписьменності, теорія і практика навчання працюючої молоді і дорослих, педагогіка дорослих, система освіти дорослих, дидактика дорослих.

Тымчук Л. И. Становление и развитие андрагогики как теории и практики образования взрослых в Украине (конец XIX–XX век). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Тернопольский национальный

педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Министерство образования и науки Украины, Тернополь, 2016.

В диссертации отражены результаты целостного анализа становления и развития андрагогики как теории и практики образования взрослых в Украине в конце XIX – в течение XX в.; осуществлен историографический анализ исследуемой проблемы; раскрыто концептуальные теоретико-методологические основы андрагогики как теории и практики образования взрослых, обосновано периодизацию ее развития в Украине.

Доказано, что в отечественной науке в течение столетнего периода осуществлялась всесторонняя разработка проблем обучения взрослого человека. В качестве синонимических к термину «андрагогика» использовались понятия «внешкольное образование», «теория внешкольного образования», «энциклопедия внешкольного образования», «культурно-просветительная работа», «политико-просветительная работа», «ликвидация неграмотности», «теория и практика обучения работающей молодежи», «педагогика взрослых».

На основе авторской периодизации прослежены системообразующие процессы в образовании взрослых на уровне структуры и организационных форм, освещен генезис дидактики взрослых, обоснованы эволюционные процессы в развитии научных подходов к конструированию содержания, организационных форм и методов образования взрослых.

Особое внимание обращено на изучение и обобщение исторического опыта подготовки специалистов для образования взрослых.

Ключевые слова: образование взрослых, андрагогика, история андрагогики, периодизация истории андрагогики, внешкольное образование, политпросвещение, ликвидация неграмотности, теория и практика обучения работающей молодежи и взрослых, педагогика взрослых, система образования взрослых, дидактика взрослых.

Tymchuk L. I. Formation and development of andragogy as a theory and practice of adult education in Ukraine (the end of XIX – XX centuries). – Manuscript.

The thesis for the degree of doctor of pedagogical sciences, specialty 13.00.01 - general pedagogy and history of pedagogy. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2016.

The thesis highlights the results of a holistic analysis of the formation and development of andragogy as a theory and practice of adult education in Ukraine in the end of XIX - XX centuries; historiographical analysis of the problem; the conceptual theoretical and methodological foundations of andragogy as a theory and practice of adult education. Given the specificity of the historical and pedagogical research, the author has established periodization of the development of andragogy in Ukraine and revealed its essence in each stage (the 1850s -1917 – the birth of the theory and practice of

adult education in the context of the development of adult education as a form of social and educational movement and non-formal education. 1918-1940s – the formation of the scientific foundations of adult education in the system of political education and literacy; 1950-1980s – the scientific development of andragogical problems in the format of the Soviet concept of adult education; 1990 - the beginning of XXI century – the development of andragogy as a science, the subject, social practices). It was found that for a century domestic science carried out comprehensive training problems in adulthood. In the early twentieth century synonymous to the term «andragogy» were the terms «non-formal education», «adult education theory», «non-formal education encyclopedia». In the 1920-1940s all activities related to adult education were called «cultural-educational work», «political and educational work», and «literacy». The 1950-1960s were dominated by the term «theory and practice of working young people», and 1970-1980s – «pedagogy of adults». Only after the 1990s the term «andragogy» returns to the territory of the former Soviet Union in teaching vocabulary.

System processes in adult education have been disclosed on the basis of the author's periodization, the functioning dynamics and structural transformation of the adult education system since the end of the nineteenth – in the course of the twentieth century have been traced: work of formal and non-formal adult education institutions, the relationship between them at the level of the organizational framework and content of education; specification of parameters taking into account the characteristics of adult learners contingent – voluntary learning, variability and flexibility of the program and timing, diversification and polysubject; the relationship between government regulation and scientific substantiation of the basic principles of the functioning of the adult education system in different periods, tendency to strengthen the scientific and pedagogical emphasis in this regard has been pronounced.

The genesis of adult didactics has been investigated justifying the evolution of scientific and theoretical approaches to the design of content, organizational forms and methods of adult education. Curricula at various levels and the nature of knowledge have been characterized, defining multifunctioning content of adult education as it is leading trend; stages and causes of change in the content of education have been traced, with their deterministic socio-political, socio-cultural and educational events; sustainable processes of development of organizational forms and methods of adult education have been found, based on the contingent specifics and focused on initiative and increase the activity of adult learners.

Particular attention has been paid to the study and generalization of the historical experience of training for adult education. The training and retraining of teachers of adults tested at H.Alchevska Sunday school have been revealed; the role of district councils (zemstvos) in organizing special courses for adult education leaders has been highlighted with characteristics of professional training system for adult education in the 1920-1930s; analyzing the system of preparation and improvement of personnel for work in non-formal adult education institutions of the second half of the twentieth century; the curricula

for the training of personnel for adult education; specifying requirements for their professional and personal qualities thus reflecting the level of scientific development to training adult teachers.

It has been proved that the development of adult education was accompanied by the professionalization of educational work with adults, the development of training systems for the industry, the development of special training programs and educational materials, multi-level organization of methodical work.

The ways and possibilities of the use of research results in justifying the concept of andragogical activity of modern educational institutions in the new socio-cultural conditions.

Keywords: adult education, andragogy, the history of andragogy, periodization of the history of andragogy, school education, political education, eradication of illiteracy, the theory and practice of education of working youth and adults, adult pedagogy, the system of adult education, didactics adults.

Підписано до друку 01.02.2016 р.
Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 07/15/2-6

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФО Осадца Ю.В.